

werkmansblauw uitstekend. Maar vanaf 1958 kreeg een stroming de overhand, die koos voor het colbertje met wit overhemd. Zij werd geleid door voormalige vrijzinnig-democraten en ex-ministers als Vondeling, Samkalden en Suurhoff, die het van existentieel belang vonden dat de partij ook de middengroepen aan zich bond. In hun ogen was Burger met zijn ongepolijste optreden en taal niet de geschiktste persoon om aan dat proces leiding te geven. Zijn come-back vierde Burger in 1973 als maker van het kabinet-Den Uyl.

Stof te over dus voor een smakelijk boek. Dat hebben Van Esterik en Van Tijn ook gemaakt. Het leesgenot wordt nog verhoogd door de journalistieke schrijftrant. Maar ondanks archiefonderzoek en langdurige gesprekken met Burger brengen de auteurs weinig nieuws aan het licht; de beschrijving van Burgers twist met L. de Jong over diens interpretatie van de Londense periode en de behandeling van de 'val' in 1962 vormen de uitzonderingen. Ook is er geen sprake van een verrassende interpretatie.

Is de laatste ondertitel 'een politieke biografie' terecht? In ieder geval is het lidwoord op zijn plaats, want er is voldoende ruimte overgebleven voor een andere politieke biografie. De auteurs hebben zich beperkt tot de meest saillante momenten in Burgers carrière. Nu zijn crises en formaties uiteraard belangrijke gebeurtenissen in het leven van een politiek leider, maar dat leven bestaat uit meer. Helaas laten de auteurs na hun selectie te verantwoorden. Hebben zij zich soms te weinig tijd gegund voor een breder opgezet onderzoek? Het lijkt erop. Een te krap bemeten tijdsplanning zal er ook wel debet aan zijn dat er kennelijk onvoldoende gelegenheid was om de drukproeven met zorg te corrigeren. Niet alleen zijn enkele feitelijke onjuistheden blijven staan, maar het boek wemelt ook van de drukfouten en van overtredingen van de grammaticale regels.

De onvolledigheid van de biografie laat een afgerond oordeel over de politicus Burger niet toe. Daarbij komt dat de auteurs zichzelf in de weg hebben gestaan om te slagen in een evenwichtig portret. Hun pen is namelijk te opvallend in anti-confessionele inkt gedoopt. Het is Burgers goed recht om afspraken met de confessionelen te vergelijken met 'scheten in een netje' (284) en het is juist dat de auteurs zo'n uitspraak eruit lichten, maar wanneer zij zelf de eenheid binnen de confessionele fracties 'zo hecht als een hostie' (243) noemen, is dat een overschrijden van betamelijke grenzen, die een serieus auteur in acht neemt. Het verraadt een instelling, die een goed doordachte analyse kan verhinderen. Dat blijkt overduidelijk bij de behandeling van de crisis van 1958. Omstandig wordt uitgelegd dat Burger met het mes op zak liep om de levensdraad van het kabinet door te snijden (139-152) en toch zijn het voor de auteurs de confessionelen die de breuk geforceerd hebben (153). Zo iets heeft niets meer te maken met evenwicht in de beoordeling.

Conclusie: een vlot leesbaar boek met een geringe nieuws waarde, maar de echte biograaf moet Burger wel nog krijgen.

J. Bosmans

F. Messing, *De Nederlandse economie 1945-1980. Herstel, groei, stagnatie* (Bussum: Unieboek, 1981, 163 blz., f22,50, ISBN 90 228 3538 3).

In ruim 100 pagina's (de rest bestaat uit noten en een literaturopgave) tracht Messing voor de lezer een beeld te schetsen van de belangrijkste economische en sociale gebeurtenissen in ons land gedurende de periode 1945-1980. Zijn betoog centreert zich rond drie cruciale zaken, te weten het - verbluffend snelle - economische herstel na 1945, de daarna intredende ongekende grote economische groei en, tenslotte, de daaropvolgende kater halverwege de jaren zeventig in de vorm van een stagnerende economie, grote werkloosheid, hoge inflatie, een proces van de-industrialisering en het ontbreken van een sociale consen-

sus die zo kenmerkend was voor de eerste jaren na de tweede wereldoorlog.

Messing begint zijn verhaal met een globaal overzicht van de periode 1945-1980 ('Het beeld: een economisch drielুক van herstel, groei en stagnatie, 1945-1980')- Daarin beoogt hij ondermeer dat de opmerkelijke expansie van 's lands economie na 1945 mogelijk was dankzij 'de brede en evenwichtige economische groei van het verleden' (10). Interessant zijn ook zijn opmerkingen over de toegenomen vervlechting van overheid en samenleving. Mede door een doelgericht overheidsbeleid steeg in ons land na 1945 de welvaart in een tot dan ongekend hoog tempo. Dit verschafte de gehele bevolking niet alleen meer materiële zekerheid, maar ook meer vrije tijd, betere opleidingsmogelijkheden en een wassende stroom van informatie (kranten, tijdschriften, radio, tv, enz.). 'De maatschappij wordt opener en vrijer', zo schrijft de auteur, maar hij merkt tegelijkertijd op, dat het uitgebreide overheidsingrijpen het particuliere initiatief steeds meer beperkingen is gaan opleggen (vergelijk 17).

Na 'het beeld' geschetst te hebben zet Messing zich aan de verklaring. In het tweede deel van het boek 'Welvaart en verzorging als resultaat van economische groei, 1945-ca. 1970' behandelt hij de factoren die herstel en groei in Nederland mogelijk maakten. Daarbij legt hij zo sterk de nadruk op het economische *beleid*, dat de lezer af en toe het gevoel krijgt dat de auteur de in Nederland gerealiseerde economische groei voornamelijk toeschrijft aan een succesvol overheidsingrijpen. Opmerkelijk in dit verband is dat Messing dit deel aanvangt met een paragraaf, getiteld: 'De theorie van de economische groei', maar daarin voornamelijk over conjunctuur en conjunctuurbeheersing door de overheid praat. Veelzeggend is ook dat hij - op bladzijde 57 - in één adem schrijft: 'Reeds in de jaren 1945-1950 vormen industrialisatie en export het draagvlak van onze economie'. Brouwers stelt kernachtig: 'industrialisatie en bevordering van het internationale handelsverkeer werden de kernpunten van het economisch *beleid* (cursivering van mij, VI.)'. Overigens, Messing behandelt wel degelijk vrijwel alle relevante groeivariabelen - aardig is vooral zijn citeren van Schermerhorn ter illustratie van de na-oorlogse wederopbouwmentaliteit (41-42) - maar zijn gepreoccupeerd zijn met het beleid heeft dit enigszins overwoerd.

Via de 'roaring sixties' belanden wij in de 'critical seventies' (17). In deel III, 'Grenzen aan de groei: een land vol zorgen (1970-1980)', doet de auteur zijn relaas over de stagnatie. Dit vind ik verreweg het sterkste deel. In helder proza maakt Messing ons duidelijk hoe socioculturele factoren invloed hebben gehad (en nog hebben) op het vraagstuk van de economische groei. Ook het economendebat wordt even aangestipt ter illustratie van de crisis en het onvermogen een afdoende remedie te bedenken. Vervolgens geeft Messing kort aan waar de oorzaken van de stagnatie moeten worden gezocht (105-117), waarna hij tenslotte de gewijzigde arbeidsverhoudingen - 'Een hardnekkige en moeilijk bestrijdbare kwaal lijkt de hoge kostenfactor arbeid te zijn' (118) - onder de loep neemt.

Messing stort in 118 bladzijden een indrukwekkende hoeveelheid informatie over de lezer uit. Puttend uit zijn grote belezendheid - de literatuurlijst omvat maar liefst 436 titels - doorspekt hij zijn betoog met cijfers en citaten. Zijn boek - en dit betreft voornamelijk deel II - zou mijns inziens echter aan kracht gewonnen hebben als hij, systematischer dan nu gebeurd is, één voor één de groeivariabelen, zoals groei van de kapitaalgoederenvoorraad, groei en kwalitatieve verbetering van de produktiefactor arbeid, de technische ontwikkeling enz. had behandeld. In een apart hoofdstuk over het gevoerde economische en sociale beleid zou hij dan deze door hem gekoesterde pijler onder de in Nederland gerealiseerde welvaartsstijging ruime aandacht hebben kunnen geven.

H.H. Vleesenbeek

H. Baudet en M. Fennema, *Het Nederlands belang bij Indië. Analyse van de politieke en economische gevolgen van de dekolonisatie van Indonesië. Hoe stelden overheid en bedrijfsleven zich op en wat was hun onderlinge relatie?* (Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum, 1983, 255 blz., f29,90, ISBN 90 274 6243 7).

Nederland heeft na het verlies van Indië een verrassende heroriëntatie te zien gegeven, zowel op het vlak van commercie en industrie als op dat van de positiebepaling in de internationale politiek. Dit grote verschil tussen wat velen vóór 1950 vreesden (Indië verloren, rampspoed geboren) en wat de werkelijkheid te zien heeft gegeven, heeft Baudet reeds vele jaren bezig gehouden. Hoewel ons dit menig interessant opstel heeft opgeleverd, bleef de behoefte aan een meer diepgaande benadering bestaan. Vandaar deze studie, die het resultaat is van nauwe samenwerking tussen wetenschapsmensen uit Groningen en Amsterdam.

Hoofdkenmerk van die heroriëntatie is de concentratie van de Nederlandse economische bedrijvigheid op de Europese en Noordamerikaanse markten geweest, gepaard aan een geleidelijke, maar na 1958 snel doorgezette afbraak van de Indonesische belangen. Dit proces is Nederland 'overkomen' als het onvermijdelijke gevolg van de politieke ontwikkelingen. Het is echter ook, en dat in belangrijke mate, bewust gestuurd. Daarmee is een ideaal operatieterrain ontstaan voor een combinatie van historici en politicologen, de sociologen van het politieke gebeuren.

In het eerste hoofdstuk, waar Baudet en Fennema gezamenlijk voor hebben getekend, worden de hoofdlijnen van het onderzoek geschetst en wordt de theorie gepresenteerd, die daarbij tot uitgangspunt heeft gediend. Men kan, zo stellen zij, twee conglomeraten van denkbare onderkenners, die ieder voor zich een visie op Nederlands plaats in de wereld representeren. Deze conglomeraten noemen zij 'beheersconcepties'. Tegenover een neutralistisch-koloniale beheersconceptie nemen zij een Europees-Atlantische waar. De eerste was dominant gedurende het interbellum terwijl de industrialisatienuota van minister Van den Brink, van november 1949, het tijdperk inluidde waarin de Europees-Atlantische conceptie de overhand kreeg. In de verdere hoofdstukken zal, zo kondigen zij daar aan, het verloop van de strijd tussen deze twee beheersconcepties binnen een aantal concrete spanningsvelden nader worden geanalyseerd.

Zo op het oog lijkt dit een hanteerbare constructie. Inderdaad was het vooroorlogse beleid erop gericht, Nederland en koloniën als een zelfstandige eenheid in de wereld te doen opereren, niet gebonden aan enige alliantie. Evenzeer is het waar, dat na 1950 zowel de Europese samenwerking als het zoeken naar de Amerikaanse veiligheidsgarantie de sleutel vormen tot het gevoerde beleid. Waar is het ook, dat beide internationaal-politieke opties een economische en militair-strategische component hadden. Het probleem echter blijft, ook na lezing van Fennema en Baudets inleiding, dat het niet duidelijk wordt hoe de overgang van de heerschappij van de ene conceptie naar die van de andere moet worden gefaseerd. Hoewel voor de auteurs het scharnierpunt omstreeks 1950 ligt (de politieke dekolonisatie), beschouwen zij de neutralistisch-koloniale conceptie niet alleen in de jaren daarvóór, maar ook in die daarna nog steeds als een realiteit. Men moet daar echter tegenover stellen, dat sinds 1940-1941 nog maar weinigen in Nederland of in Indië neutraliteit in militair-strategische zin als een reële propositie beschouwden. Na de oorlog was het ook de voorstanders van een behoudende Indonesië-politiek duidelijk, dat men op zijn minst een politiek gedogen en, daarnaast, de actieve financiële steun behoefde van Engeland en, vooral, van de Verenigde Staten. Om slechts een enkel voorbeeld te noemen: in 1946-1947, dus nog voor de jaren van koude oorlog en Marshallplan, bezocht de missie Weyer-De Kat Angelino in opdracht van het Nederlandse kabinet Engeland en de Verenigde Staten, om